

**GÂNDIRE ȘI COMUNICARE SUB ARCADELE CREȘTINISMULUI –
AUGUSTIN, PASCAL, DESCARTES**
*Thinking and Communication Under Christianity – Augustin, Pascal,
Descartes*

Eugeniu NISTOR¹

Abstract

The complex phenomena of thought and communication, seen from the view point of Christian ideas, were imposed, first, in the Roman Empire, including then, in the Middle Ages and in modern times, the whole of Europe and a good part of the civilized world. World, Man, Truth and God – are favorite themes of Christian philosopher Aurelius Augustine, as a „method” for explaining and understanding of faith in terms of reason. Reaching the circle of divine goodness and forbearance and understanding of human sensitivity as „thinking reed” – is the essence of the reflections of physicist, philosopher and geometer Blaise Pascal. And the „methodical doubt” of René Descartes establishes the principles underlying modern rationalism, but only after the French thinker makes – in his philosophical discourse – a simple demonstration of the existence of God as perfect being differing from the human individual by the well known imperfections of the human being.

Keywords: thought, philosophical discourse, method, principle, rationalism.

Având ca model, după câte se pare, *Republica* lui Platon, cartea lui Cicero *De Republica* este puternic combătută de către scriitorii creștini și, îndeosebi, câteva veacuri mai târziu, de către Sf. Augustin, în *Cetatea lui Dumnezeu*, unde acesta susține că imperiul roman nu poate fi socotit un stat de drept. De fapt, încercarea filosofului-creștin Aureliu Augustin (354-430 d.Chr.) era de a răspunde unor acuzații aduse romanilor-creștini, în anul 410, cum că ar fi abandonat vechii zei ai cetății și, prin urmare, ar fi responsabili pentru căderea Romei sub valurile dezlănțuite ale goșilor migratori. Apărându-i pe adepții lui Christos, Augustin argumentează că nu Dumnezeu și nici creștinii nu se fac vinovați pentru această înfrângere, momentul respectiv fiind doar o încercare menită să arate efemeritatea vieții și a bunurilor pământești și, prin aceasta, adevărata realitate a binelui și a răului. Tot aici apare parabola celor două cetăți celeste, „Cetatea lui Dumnezeu” – o cetate a binelui, în care locuiesc îngerii supuși Domnului, și „Cetatea răului” – locuită de demoni, îngeri revoltați, cu corespondenta ei în spațiul terestru, deasupra căreia planează cele trei rele: îndepărtarea de Dumnezeu și de binele suprem, moartea (atât a corpului, cât și a spiritului prin refuzul credinței în Dumnezeu) și apăsătorul blestem al păcatului originar, „simbol al revoltei și al slăbiciunii carnale.” Cărțile augustinene sunt rezultatul unei experiențe sufletești și de viață de mare intensitate a filosofului care, cu toate că posedea o bogată cultură clasică, a avut o tinerețe plină de zburciuni și desfrâu, iar o perioadă însemnată a fost chiar retor păgân – și, tocmai de aceea, acestea pot fi mai ușor înțelese; dar, în primul rând, este recomandabilă lectura volumului *Confesiuni*, care degajă în plus, față de celelalte scrieri ale sale, o discretă tensiune narativă. Problemele abordate în această carte sunt: Adevărul, Dumnezeu și Lumea, Omul, „ca stâlp al creației” și Biserica, ca unică punte de legătură și de izbăvire către El. În interiorul omului sălășluiește

¹ Assistant Prof. PhD, „Petru Maior” University of Târgu-Mureș.

adevărul, dar acest adevăr nu este altceva decât imaginea ideilor transcendente pe care le contemplase și Platon, la rândul lui, deviza propusă de filosoful creștin în cercetarea adevărului rațional fiind o deplină confirmare a credinței: *Înțelege pentru ca să crezi!* Și, cum credința duce la rațiune, reversul devizei este o invitație la cunoașterea rațională a credinței: *Crede pentru ca să înțelege!* Explicațiile gânditorului sunt potrivite și conforme acestor convingeri, el afirmând, între altele, că „spiritul și-a revendicat în mod justificat și doar pentru propria sa folosință cuvântul *cogitare*, a gândi, de vreme ce doar în spirit, și nu doar altundeva se petrece această *culegere (colligitur)*, adică adunare (*cogitur*) a noțiunilor.”² Într-o formulare interogativă, este evocată uluitoarea creație divină: „Cum ai creat însă cerul și pământul, ce lucruri ai folosit pentru o lucrare atât de uriașă? (...) Așadar, *tu ai vorbit și lucrurile au luat ființă, și prin Cuvântul tău le-ai creat.*”³ Dar, după Geneza Lumii, Dumnezeu nu a abandonat-o, ci își desăvârșește perpetuu creația, susținând-o printr-o intervenție continuă, căci El este, deopotrivă, cauza primă, rațiunea primă, frumusețea primă, iar sufletul omenesc îl „vede” pe Dumnezeu într-un mod cu totul special: *cu mintea și inima!* În acest punct al expunerii noastre vom constata o nuanță de apropiere între doctrina augustiniană și conștiința intuitivă a inimii, din meditațiile lui Pascal.

Rămasă nefinalizată, culegerea de reflecții și aforisme a filosofului și fizicianului francez Blaise Pascal (1623-1662), *Cugetări*, publicată postum, este în esență o impresionantă apologie a creștinismului, în care se arată „starea de plâns a omului fără Dumnezeu” și „desăvârșita fericire a omului cu Dumnezeu”,⁴ singura lui posibilitate de a-și suprima neliniștile, nemulțumirile, nestatornicia, minciuna și ipocrizia, deoarece el „nu este decât un ins plin de eroare... Nimic nu-i vădește adevărul. Totul îl înșală. Cele două principii ale adevărului, judecata și simțurile, nu numai că sunt fiecare în parte lipsite de autenticitate, dar se falsifică unul pe celălalt...”⁵ Fragilitatea omului, ca devălmășie a celor „două naturi”, a instinctului și a pasiunilor, rezidă și din faptul că toate îl coboară, doar gândirea îl înalță, într-un fel de concluzie filosoful părtinindu-l și vorbind despre acesta ca despre o viețuitoare stranie, care trebuie proteguită, pentru că – scrie el în câteva fraze memorabile – „Omul este doar o trestie, cea mai firavă din natură, dar o trestie gânditoare. Pentru a-l zdrobi nu e nevoie ca întregul univers să se înarneze: un abur, o picătură de apă ajunge să-l ucidă. Dar chiar dacă universul l-ar zdrobi, omul încă ar fi mai presus decât ceea ce îl ucide, pentru că știe că moare și ce avantaj are universul asupra lui, dar universul nu știe nimic.”⁶

Dar comunicarea ideilor lui Pascal, nu se înfăptuiește doar prin difuziunea lor în formă scrisă sau vorbită către un public al epocii, mai mult sau mai puțin receptiv, ci și prin formularea și transmiterea unor obiecțiuni vizavi de concepțiile altor gânditori ai vremii, între care se află și conaștonalul său, René Descartes – autorul vestitei teze despre îndoiala metodică asupra tuturor cunoștințelor omenești, asupra datelor simțurilor, pasiunilor, și chiar și asupra

² Aureliu Augustin, *Confesiuni*, ediția a II-a, ediție bilingvă latină-română, traducere din limba latină, introducere și note de Eugen Munteanu, Editura Nemira, București, 2006, p. 215

³ *Ibidem*, pp. 251-252

⁴ Blaise Pascal, *Cugetări, texte alese*, traducere, note și comentarii de Ioan Alexandru Badea, prefață de Romul Munteanu, Editura Univers, Colecția Eseuri, București, 1978, p. 17

⁵ *Ibidem*, p. 35

⁶ *Ibidem*, p. 83

existenței lumii, acceptând doar unic adevăr *cogito*-ul –, criticat de Pascal pentru că „i-ar fi plăcut să se poată lipsi de Dumnezeu în toată filosofia lui, dar nu s-a putut stăpâni să nu-l facă să dea lumii un bobârnac, ca s-o pună în mișcare; după care nu mai are ce face cu Dumnezeu.”⁷

Apoi, avem formulate câteva noțiuni sumare despre arta elocvenței care, pentru a asigura cu certitudine izbânda, trebuie să îndeplinească, în timpul expunerii, două condiții esențiale, și anume: „1. cei cărora te adresezi să le poată pricepe fără bătaie de cap, cu plăcere chiar; 2. să se simtă interesați în așa fel încât egoismul să-i îndemne a reflecta cu mai multă bunăvoință la ele”⁸, alte elemente ale succesului constând în stabilirea unei corespondențe între mintea și inima auditorilor, a găsi expresiile cele mai semnificative, adoptarea unei simplități firești în acțiunea de convingere, iar discursul, pe ansamblu, trebuie să fie „potrivit cu subiectul, să nu aibă nimic în plus, nimic în minus.”⁹ Îi disprețuiește pe flecarii deștepți, despre care spune că au un caracter urât și își exersează spiritul de finețe în aprecieri cu iz de teoretician și cunoscător al psihologiei umane, aceasta pusă în relație și conectată cu teoria retorică: „Sunt unii care vorbesc bine, dar nu scriu bine. Aceasta pentru că locul, asistența îi înflăcărează și stoarce din mintea lor mai mult decât pot ei obține în lipsa acestei înflăcărări.”¹⁰ În succesul unui discurs sau a povestirii pătimase a cuiva, filosoful vede o posibilitate prin care „aflăm în noi înșine adevărul celor auzite”, astfel încât, față de cel care a stârnit aceste stări, „asemenea comuniune de vederi cu el, ne îndeamnă inima, oricum, să-i purtăm simpatie.”¹¹ Această apreciere a unei comunicări bune, îl face să privească cu ochi îngăduitori retorica, subliniind că aceasta este arta „care convinge cu binișorul, nu cu forța, ca un tiran sau ca un rege.”¹² Starea de plictiseală, starea de urât, lipsa de pasiuni, fac viața imposibilă și duc omul la tristețe, la melancolie și chiar la disperare – în astfel de împrejurări, apreciază Pascal, au pornit să cucerească lumea marii strategii, căci o „asemenea distracție era bună pentru August ori Alexandru: erau oameni tineri, greu de stăpânit; dar Cezar trebuie să fi fost mai chibzuit.”¹³ Într-un alt loc mai scrie despre exemplul castității lui Alexandru Macedon și de păcatul beției lui, acesta fiind, după câte se pare, o obsesie a amurgului renescentist, de vreme ce, cu o jumătate de secol mai înainte, la Londra, marele Will se referea la același erou în piesa sa de teatru *Henry V*, descriind într-o manieră meditativ-poetică, dar într-un stil simplu și oarecum sincopat, despre efectele implacabile ale trecerii și petrecerii timpului: „Alexandru a murit, Alexandru a fost îngropat, Alexandru s-a risipit în pulbere; cu pământ facem clisă și cu clisa în care Alexandru s-a transformat în cele din urmă, cine ne împiedică să astupăm o balercă de bere?”¹⁴ Stilul acesta îmbibat de reverie, dar poate ceva mai cursiv și mai plăcut, este folosit și de Giordano Bruno (1548-1600), acesta părăsind, în anul 1576, ordinul călugărilor dominicani și cutreierând, vreme de mai mulți ani, prin Europa, propagând concepția sa despre Univers,

⁷ *Ibidem*, p. 28

⁸ *Ibidem*, p. 7

⁹ *Ibidem*

¹⁰ *Ibidem*, p. 14

¹¹ *Ibidem*, p. 6

¹² *Ibidem*

¹³ *Ibidem*, p. 47

¹⁴ Tudor Vianu, *Dicționar de maxime comentat*, Editura Științifică, București, 1962, p. 158.

conform căreia natura este „Dumnezeu în lucruri”, fiind infinită și compusă din lumi nenumărate. Prin aceasta, el a depășit ideile copernicane – care se limitau la universul finit, având în centru soarele. Totodată, susținea în prelegerile sale, argumentat, autoactivitatea materiei, care se metamorfozează continuu, având o bogăție a formelor nesfârșită. Prins și întemnițat de Inchiziție la Veneția, în anul 1592, după mulți ani de tortură, care nu l-au făcut să-și renege filosofia, la 17 februarie 1600, filosoful italian a fost ars pe rug. Dar iată o mostră de reflecție într-un fragment din lucrarea *Despre cauză, principiu și unitate*, mai precis în dialogul dintre Gervasiu și Teofil, unde se exprimă frumos, într-o tonalitate pusă ușor sub semnul interogației: „Nu vedeți voi oare, că ceea ce era sămânță devine iarbă, și din ceea ce era iarbă iese spicul, din ceea ce era spic se face pâinea, din pâine chil, din chil sânge, din acesta sămânță, din sămânță embrionul, din acesta omul, din om cadavrul, din cadavru se face pământ, din acesta piatră sau altceva, și așa mai departe, ajungându-se astfel la toate formele naturale?”¹⁵

Să mai consemnăm că omenirea, aflată pe pragul raționalismului modern, instituit spiritualicește prin originalul sistem de gândire al lui René Descartes (cu numele latinizat Cartesius, 1596-1650), comunica mult mai eficient după inventarea tiparului de către Johann Gutenberg (în a doua jumătate a secolului al XV-lea), o mulțime de cărți tipărite pe hârtie circulând și împrăștiind cu generozitate sămânța noilor idei în întreaga Europă. Dar dinamismul comunicării filosofice nu înseamnă doar transmiterea ideilor, ci și răspunsul la problematica acestora. Și iată că, în aceeași vreme, *cogito*-ul cartezian primește o replică memorabilă din partea lui Pascal: „Rațiunea când este rațională, vede cât de puțin rațională este.”¹⁶

Nu știm cât de mult l-a afectat pe Descartes această replică a conaționalului său, știm doar că el și-a văzut, mai departe, de sistemul său de gândire. Filosoful își făcuse studiile într-un colegiu iezuit din Franța acelei vremi, unde se preda o filosofie scolastică, situată în mod clar pe linia elevată a aristotelismului. În tinerețe, fiind preocupat să învețe „din marea carte a lumii”, s-a angajat voluntar în războiul de 30 de ani, care făcea ravagii, atunci, în Europa Centrală. În noaptea de 10 noiembrie 1619, când se afla într-un cantonament din Germania, Descartes a avut visul care i-a inspirat ideea viitoarei sale construcții filosofice. Sistemul său de gândire este cuprins în trei lucrări de bază: *Discurs despre metoda de a ne conduce bine rațiunea și a căuta adevărul în științe* (1637), *Meditații metafizice* (1641) și *Principiile filosofiei* (1644). În prima carte Descartes enunță regulile care stau la baza metodei sale științifice, care și-a dovedit eficacitatea până în zilele noastre, mărturisind aceasta astfel: „Prima era de a nu accepta niciodată un lucru ca adevărat dacă nu-mi apărea astfel în mod evident; adică de a evita cu grijă precipitarea și prejudecata și de a nu introduce nimic în judecățile mele decât ceea ce s-ar prezenta clar și distinct spiritului meu, neputând nicicum să fie pus la îndoială.”¹⁷ Nu e greu de constatat că aceasta este chiar *regula evidentei*. Apoi, continuă filosoful, „a doua, de a împărți fiecare

¹⁵ *Ibidem*

¹⁶ Blaise Pascal, *Op. cit.*, p. 27

¹⁷ René Descartes, *Discurs despre metoda de a ne conduce bine rațiunea și de a căuta adevărul în științe*, traducere de Daniela Roventă-Frumușani și Alexandru Boboc, note, comentarii, bibliografie de Alexandru Boboc, Editura Academiei Române, București, 1990, p. 122

dificultate analizată în câte fragmente ar fi posibil și necesar pentru a fi mai bine rezolvate”¹⁸ – ceea ce fixează, ca metodologie, *regula analizei*. „*A treia* de a-mi conduce în ordine gândurile, începând cu obiectele cele mai simple și mai ușor de cunoscut, pentru a mă ridica puțin câte puțin, ca pe niște trepte, la cunoașterea celor mai complexe și presupunând o ordine chiar între cele care nu se succed în mod firesc”¹⁹ – ceea ce confirmă *regula sintezei*. „Și *ultima*, de a face peste tot enumerări atât de complete și revizuirii atât de generale, încât să fiu sigur că n-am omis nimic”²⁰ – adică *regula enumerării!* Din acest ansamblu de norme metodico-științifice, filosoful deduce apoi alte câteva „*reguli de morală*”, la care ne vom referi foarte concis; *prima* ar fi de a se supune legilor și obiceiurilor țării, cu păstrarea credinței religioase, adică de a fi mereu rațional – fără oscilații datorate voinței și pasiunilor; *a doua* – de a fi cât mai ferm și mai hotărât cu puțință în acțiunile lui – fiind vorba aici de respectarea unei „reguli practice”; *a treia* – de încerca să-și înfrâneze dorințele și de a-și accepta cu resemnare soarta, consimțind să-și schimbe „mai degrabă dorințele decât ordinea lumii”, fără a tulbura, în vreun fel, cursul firesc al evenimentelor (cu precizarea că nuanța acestei reguli nu este aceea de resemnare pesimistă sau de coloratură stoică!); *a patra* – de a nu se mulțumi niciodată cu părerile altora și de a-și folosi în orice împrejurări propria judecată, în sensul instituirii unei așa-zise „morale raționaliste.”

Pornind de la „îndoiala metodică” asupra tuturor cunoștințelor omenești, asupra datelor furnizate de simțuri și chiar asupra existenței lumii, în întregul ei, Descartes acceptă ca unic fapt sigur, care trebuie să constituie (după el) temeiul filosofiei și al științei universale, vestita teză: „Mă îndoiesc, deci cuget; cuget, deci exist” (*Dubito, ergo cogito; cogito, ergo sum*). Aceasta înseamnă că, oricum am rândui lucrurile, conștiința gândirii este mai sigură decât conștiința pe care ființa umană o are despre lumea exterioară. Așadar, certitudinea obișnuită, conform căreia omul nu cunoaște nimic mai sigur din această lume decât ceea ce dobândește prin intermediul simțurilor sale (văz, auz, miros, pipăit) sau prin visare, este răsturnată: „Astfel, din cauză că simțurile ne înșală uneori, am plecat de la presupunerea că nu există nici un lucru așa cum ele ne fac să ni-l imaginăm (...). În fine, considerând că aceleași gânduri pe care le avem când suntem treji, pot să ne vină și când dormim, fără să fie adevărate, m-am hotărât să-mi imaginez că toate lucrurile care îmi pătrunseseră în spirit nu erau mai adevărate decât iluziile visurilor mele. Dar după aceea mi-am dat seama că atunci când voiam să gândesc că totul este fals, trebuia în mod necesar ca eu, cel care gândeam, trebuia să fiu ceva; și observând că acest adevăr: *gândesc, deci exist*, era atât de stabil și de sigur încât și cele mai extravagante presupoziii ale scepticilor nu erau în stare să-l zdruncine, am considerat că puteam să-l adopt fără ezitare ca prim principiu al filosofiei pe care o căutam.”²¹

Topind o bucată de ceară care prezintă inițial o anu-mită formă, filosoful demonstrează că din ea nu mai rămâne nici una din calitățile „extrase” și „contabilizate” de simțuri: formă, culoare, miros etc. –, și că în urma acestui proces rezultă doar o substanță diformă cu o singură calitate esențială – aceea de a avea *întindere*: „Să luăm ca exemplu această bucată de

¹⁸ *Ibidem*

¹⁹ *Ibidem*

²⁰ *Ibidem*

²¹ *Ibidem*, p. 130

ceară, care tocmai a fost scoasă din stup: nu și-a pierdut dulceața mierii pe care o conținea, încă mai păstrează câte ceva din mirosul florilor din care a fost culeasă, precum și culoarea, forma, mărimea și înfățișările ei; este dură, este rece, poate fi pipăită și dacă o veți lovi, va scoate un anumit sunet. În sfârșit, se regăsesc și în acest caz – toate lucrurile care pot ajuta la cunoașterea cu claritate a unui corp. Dar iată că, în timp ce vorbesc, este apropiată de foc: ceea ce îi mai rămăsese din aromă se împrăștie, mirosul dispare, culoarea i se schimbă, forma i se pierde, volumul îi sporește, devine lichidă, se încălzește, de abia poate fi atinsă, și, deși este lovită, nu mai scoate nici un sunet. După această schimbare mai rămâne oare aceeași ceaară?”²² Ce este atunci corpul fizic, se întreabă filosoful? Ceara, înainte sau după întindere? De unde deduce că nici corpurile nu pot fi cunoscute prin simțuri cu certitudine și că singura certitudine absolută pe care o avem, ca ființe umane, este aceea a existenței noastre, noi *care gândim și ne îndoiim!* Substanța sufletului este, deci, *gândirea*, iar substanța corpurilor – *întinderea*. Iar cele două tipuri de substanță sunt, conform lui Descartes, subordonate celei de-a treia – *Dum-nezeu*, considerat principiu suprem și idee înnăscută.

Faptul că doar conștiința sufletului este singura cunoștință certă, îi permite lui Descartes să demonstreze existența lui Dumnezeu. Este o demonstrație simplă și convingătoare, care i se deslușește mai bine „reflecând asupra îndoielii și a faptului că ființa mea nu era perfectă, căci ve-deam clar că a cunoaște este mai mare perfecțiune decât a te îndoii”, situație în care, mărturisește filosoful, „am îndrăznit să caut de unde învățasem să gândesc ceva perfect cum eu nu eram și am găsit cu evidență că acesta trebuia să fie de o natură cu totul perfectă.”²³ Așadar, avem în noi, clară și distinctă, o idee despre o ființă perfectă, iar această idee nu poate veni de la noi, care suntem imperfecti, fiindcă ne putem înșela, ci doar de la o cauză exterioară ființei omenești, adică de la o ființă cu adevărat perfectă, care este Dumnezeu. Ideea de perfecțiune cuprinde și ideea de existență, căci din faptul că putem gândi o ființă perfectă trebuie să admitem că această ființă există: „Se poate demonstra că există Dumnezeu doar prin aceea că necesitatea de a fi sau a exista este cuprinsă în noțiunea pe care o avem despre el.”²⁴ Această demonstrație îi servește lui Descartes pentru a asigura un solid fundament filosofiei sale, garantându-i orice adevăr: „După ce [gândirea] a cercetat diversele idei [sau noțiuni] pe care le are în sine și după ce o găsește pe cea a unei ființe atotcuprinzătoare, atotputernice și extrem de perfectă [premisele din care] judecă mult mai ușor, datorită faptului că intuiește în această idee că Dumnezeu, care e ființa cu totul perfectă, este sau există.”²⁵ Existând, Dumnezeu întrunește toate perfecțiunile și, deci, nu ne poate înșela. Dar, atunci, de unde provin eroarea și sincopelile de adevăr din raționamentele noastre? Descartes găsește și aici o explicație plauzibilă, punând-o pe seama libertății umane, a liberului nostru arbitru, care nu îi desparte concepția filosofică de credință și nu creează nici o discrepanță între acestea.

²² René Descartes, *Meditații metafizice*, în românește de Ion Papuc, cuvânt înainte al traducătorului, Editura Crater, București, 1993, p. 30

²³ René Descartes, *Discurs despre metoda de a ne conduce bine rațiunea și de a căuta adevărul în științe*, p. 131

²⁴ René Descartes, *Principiile filosofiei*, traducere, studiu introductiv și notă bibliografică de Ioan Deac, Editura Iri, București, 2000, p. 85

²⁵ *Ibidem*.

Cum lumea corpurilor și lumea spiritelor formează pentru Descartes două lumi cu totul diferite, având la bază două substanțe diferite (*întinderea și gândirea*), recunoaștem aici un *dualism radical*, însă, în mod ciudat, tot ființa umană apropie și unește ambele substanțe, prin relația care există între suflet și corp. În ceea ce privește ființele inferioare, animalele, natura lor este apreciată de filosoful francez a fi doar corporală, el susținând teza că acestea sunt doar niște „mașini”, lipsite de suflet și de gândire.

Considerând rațiunea ca temelie și izvor al cunoașterii, Descartes este considerat întemeietor al curentului filosofic cunoscut sub numele de *raționalism* și, totodată, unul dintre fondatorii filosofiei moderne. Și, am mai putea adăuga la aceste aprecieri că, prin forța reflexivă și ofensivă a concepției carteziene, a câștigat mult aspectul rațional al rostirii și comunicării umane!

Bibliografie:

Aureliu Augustin, *Confesiuni*, ediția a II-a, ediție bilingvă latină-română, traducere din limba latină, introducere și note de Eugen Munteanu, Editura Nemira, București, 2006.

Blaise Pascal, *Cugetări, texte alese*, traducere, note și comentarii de Ioan Alexandru Badea, prefată de Romul Munteanu, Editura Univers, Colecția Eseuri, București, 1978.

Tudor Vianu, *Dicționar de maxime comentat*, Editura Științifică, București, 1962.

René Descartes, *Discurs despre metoda de a ne conduce bine rațiunea și de a căuta adevărul în științe*, traducere de Daniela Roventța-Frumușani și Alexandru Boboc, note, comentarii, bibliografie de Alexandru Boboc, Editura Academiei Române, București, 1990.

René Descartes, *Meditații metafizice*, în românește de Ion Papuc, cuvânt înainte al traducătorului, Editura Crater, București, 1993.

René Descartes, *Principiile filosofiei*, traducere, studiu introductiv și notă bibliografică de Ioan Deac, Editura Iri, București, 2000.